

پیشگفتار

هدف از نگارش این کتاب، بازخوانی ساده و منسجم حدود و ثغور، مفاهیم و موضوعات اصلی جامعه‌شناسی سیاسی است. جامعه‌شناسی سیاسی به مثابه دانشی بین رشته‌ای و ساحتی علمی است که - علی‌رغم ظرفیت‌های فراوان - در توصیف، تحلیل و تبیین اجزاء و ابعاد خرد و کلان و پیدا و پنهان جامعه سیاسی، آن‌چنان‌که باید و شاید مورد توجه دانش‌پژوهان و پژوهشگران قرار نگرفته و تا حدودی مرزهای آن ناشناخته مانده است و علی‌رغم حجم قابل توجه آثار منتشره در این حوزه، جامعه علمی همچنان در انتظار تولیدات علمی فاخر، نوآوری‌ها، رمزگشایی‌ها و افق‌گشایی‌ها از ناحیه این علم است.

جامعه‌شناسی سیاسی به مثابه دانشی بین رشته‌ای برای فهم و درک چرایی و چیستی تحولات جوامع علاوه بر سیراب شدن از دو چشمه اصلی و جوشان، یعنی «منشأ اجتماعی» و «منابع سیاسی» به عنوان خاستگاه اصلی این علم، از منابع علمی و گزاره‌های عینی و ذهنی مهم دیگری در عرصه‌های تاریخی، جغرافیایی، روان‌شناختی، فرهنگی و آموزشی، اقتصادی، حقوقی، فناوری‌های اطلاعاتی، ارتباطی و تکنولوژیک و حتی نظامی و امنیتی نیز بهره‌می‌برد تا بتواند تصویر جامع‌تر و واقعی‌تری از قدرت، وزن و کارکرد نیروهای اجتماعی و نهادهای مدنی و سیاسی در چارچوب مناسبات قدرت ترسیم کند.

از منظر نظری و روشی نیز، جامعه‌شناسی سیاسی با بهره‌گیری از رویکرد تلفیقی توسعه‌ای - کاربردی و حل‌المسئله‌ای در چند دهه اخیر نه تنها توانسته است با خلق ایده‌های جدید و بهره‌گیری از رهیافت بین رشته‌ای و کاربست روش‌ها و تکنیک‌های متنوع و متکثر به فهم سرشت و ماهیت جامعه سیاسی پردازد؛ بلکه همچنین توانسته است به تصمیم‌گیران و سیاست‌گذاران در سطوح مختلف محلی، ملی و بین‌المللی نیز کمک شایانی نماید.

با چنین مفروضاتی نویسنده کتاب پیش رو تلاش دارد تا از خلال پیکره‌بندی جدید، گام به گام با مخاطبان خود قدم در راه بازفهمی جامعه سیاسی بگذارد و امیدوار است در این راه بتواند به بخش‌هایی از این هدف مهم دست یابد و رضایت علمی دانش‌پژوهان فرهیخته را کسب کند.

در همین جا وظیفه خود می‌دانم از همه کسانی که مشوق تألیف و انتشار این اثر بوده‌اند، به‌ویژه دانشجویان عزیزی که در طول بیش از سه دهه دانش‌پژوهی در حوزه جامعه‌شناسی سیاسی با نقد و نظرهای کنجکاوانه و موشکافانه به تکاپوهای علمی نگارنده جهت بخشیده‌اند، تشکر و تقدیر نمایم. همچنین در انتشار این کتاب علاوه بر مساعدت‌های فکری از سوی دوستان گرانقدر و فرهیخته، آقای دکتر شهاب دلیلی، آقای دکتر رضا فاضل و آقای دکتر مهرداد خرم‌نصر، همراهی‌های مستمر مسئولان و دست‌اندرکاران انتشارات «سمت» به‌ویژه آقای دکتر ابراهیم برزگر مدیر گروه علوم سیاسی، آقای دکتر رحمان رنجبر مدیر وقت بازاریابی و فروش، آقای دکتر عبدالرسول فروتن مدیر وقت پژوهشی و ارزشیابی و خانم کبری بیون ویراستار، ستودنی بود و قطعاً بدون حمایت‌ها و پیگیری‌های این بزرگواران این اثر حداقل به این زودی‌ها امکان طبع و نشر نمی‌یافت.

دکتر مجتبی مقصودی

دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی

بهار ۱۴۰۱

مقدمه

زندگی مشترک در جوامع امروزی واجد دو گانه‌هایی همچون فرد/ جمع، منافع فردی/ منافع جمعی، حوزه خصوصی/ حوزه عمومی، جامعه/ دولت، قدرت اجتماعی/ قدرت سیاسی و دو گانه‌هایی بیشتر همچون زن/ مرد، مرکز/ پیرامون، فقیر/ غنی، بالاشهری/ پایین شهری، روستایی/ شهری، شرقی/ غربی، پیشرفته/ عقب مانده است. امروزه این دو گانه‌ها مبنای تمایز نگرش‌ها، رفتارها، تصمیم‌ها، ساختارها و هر آنچه به صورت عینی و ذهنی قابل شناخت هستند ارزیابی می‌شوند؛ این دو گانه‌ها در عین ایجاد هم‌گرایی و هویت‌یابی‌های مشترک میان بخش‌هایی از نیروهای اجتماعی و سیاسی، همواره تقابل‌ها و تخصص‌هایی را پدید آورده‌اند و جامعه‌شناسی سیاسی تلاش دارد بر اساس نگاهی علمی به شناسایی زمینه‌ها، زوایا، ابعاد، مؤلفه‌ها و تأثیرات آن‌ها بر یکدیگر اقدام کند تا از این طریق به شناخت بهتر جامعه، سیاست و روابط این دو پردازد و متعاقب آن، از این رهگذر با ارائه پیشنهادات و راه‌حل‌هایی به برپایی زندگی مسالمت‌آمیز تر یاری رساند.

تا امروز کتاب‌های فراوانی به طرح مباحث جامعه‌شناسی و جامعه‌شناسی سیاسی اقدام کرده‌اند؛ ملاحظه فهرست بلندبالایی از کتاب‌های جامعه‌شناسی سیاسی و پیرو آن آشنایی با مباحث متنوع و متداخل جامعه‌شناختی از منظر سیاسی از یک سو و مطالعه آراء، اندیشه‌ها، نظریه‌ها و مکاتب جامعه‌شناسی سیاسی از سوی دیگر سبب می‌شود که بعضاً تصویر ذهنی منسجمی از حدود و ثغور و ابعاد و اجزاء جامعه‌شناسی سیاسی در بین مخاطبان شکل نگیرد؛ با طرح چنین مشکلی به نظر می‌رسد اگر این شناخت در ابتدای امر و اولین گام در مسیر مطالعه آثار جامعه‌شناختی سیاسی حاصل آید، موجب حصول فهم روشن تر و دقیق تری نسبت به این مفاهیم، نظریات و رویکردهای مطالعاتی خواهد شد که منطقی‌تر خواهد بود.

از آنجا که یکی از مهم‌ترین مخاطبان کتاب‌های جامعه‌شناسی سیاسی را طیف دانشجویان و دانشجویان تشکیل می‌دهند، می‌توان این مشکل را در خصوص آن‌ها نیز بیان داشت. آن‌چنان که در اولین مواجهه دانشجویان علوم سیاسی با مباحث جامعه‌شناسی سیاسی شاهد سردرگمی این دانشجویان در ارتباط با حجم وسیعی از مفاهیم، نظریات، رویکردهای

مطالعاتی و روش‌شناسی‌های متنوع هستیم؛ هرچند این دانشجویان از دوره کارشناسی به سمت تحصیلات تکمیلی در رشته علوم سیاسی (و سایر رشته‌های مشابه) حرکت می‌کنند این سردرگمی کم و کمتر می‌شود و نسبت به این حوزه مطالعاتی فهمی عمیق‌تر نسبت به گذشته پیدا می‌کنند؛ ولی با این حال اساتید و کارشناسان آموزشی پس از سال‌ها تدریس در رشته علوم سیاسی و علوم اجتماعی به این تجربه دست یافته‌اند که غالب رشته‌های علوم انسانی - اجتماعی با خلأ کتاب‌های آموزشی متناسب با شیوه‌های آموزشی جدید و به‌روز مواجه هستند؛ کتاب‌های آموزشی‌ای که به دانشجویان، جغرافیای ساده‌ای از نسبت میان مفاهیم، نظریات و رویکردهای رشته مطالعاتی آن‌ها شرح و ارائه دهد.

با چنین ظرفیت‌ها و ضرورت‌هایی، کتاب پیش رو با هدف آشنایی با قلمرو جامعه‌شناسی سیاسی تدوین شده و در پی آن است تا با تشریح جامعه‌شناسی سیاسی به زبان ساده، آشتی دوباره‌ای میان دانشجویان با مفاهیم بنیادین، پارادایم‌ها و روش‌های اصلی جامعه‌شناسی سیاسی برقرار سازد.

از آنجا که جامعه‌شناسی سیاسی در پی درک نوع رابطه حوزه جامعه و سیاست و یا به عبارتی نهاد دولت و قدرت است در این کتاب تلاش می‌شود تا از یک سو با بازشناسی ساده، نسبت بازیگران حاضر در عرصه جامعه‌شناسی سیاسی و از سوی دیگر درک دولت و گونه‌شناسی ساده آن به بیان صحیحی از نقشه علم جامعه‌شناسی سیاسی نایل شویم. لذا در بخش اول به انواع و اقسام نیروهای موجود و مستتر در جامعه پرداخته خواهد شد و کارکردها و کارویژه‌های این نیروها طرح می‌شود. از آنجا که یک سوی دیگر موضوع جامعه‌شناسی سیاسی دولت و ساختار سیاسی حاکمیت است در بخش دوم گونه‌شناسی دولت مورد توجه قرار گرفته و غالب‌ترین و پرارجاع‌ترین گونه‌های دولت معرفی می‌شوند.

در ساحت جامعه‌شناسی علاوه بر مطالعه توأمان نیروهای فعال و مستتر در جامعه (وجه جامعه‌شناختی) و گونه‌های دولت‌ها (وجه علوم سیاسی)، آنچه که مهم و اساسی است و کمک می‌کند جغرافیای مفاهیم و نسبت تئوری‌های جامعه‌شناسی سیاسی را ترسیم نماییم توجه به رهیافت‌های نظری و سنت‌های فکری ماندگار در جامعه‌شناسی سیاسی است که در دو بخش سوم و چهارم به آن پرداخته می‌شود. آن‌چنان‌که در بخش سوم در قالب دو فصل مجزا به مفهوم‌شناسی دوران کلاسیک و دوران مدرن پرداخته خواهد شد و براساس مفاهیم مورد بررسی در این بخش‌ها، سیر تغییر و تحولات مفهومی و تطورات کاربردی برخی از مهم‌ترین مفاهیم مرتبط با جامعه‌شناسی سیاسی به زبانی روشن و ساده تحدید و بررسی شده و در پی آن

به ترسیم مهم‌ترین و پراچای‌ترین الگوهای رابطه‌ی جامعه و دولت در قالب مهم‌ترین رهیافت‌ها و سنت‌های نظری در حوزه‌ی جامعه‌شناسی و جامعه‌شناسی سیاسی اعم از مارکسیستی، دورکیمی، تفهیمی، انتقادی و کارکردگرایی در بخش چهارم خواهیم پرداخت و در انتهای بخش آخر کتاب از منظر روش‌شناسی، سطوح تحلیل اعم از خُرد و میانه و کلان را مورد تجزیه و تحلیل قرار خواهیم داد.

در خاتمه‌ی مقدمه، طرح این نکته را ضروری می‌دانم که نگارنده در راستای یادگیری بهتر مباحث گسترده‌ی حوزه‌ی جامعه‌شناسی سیاسی و نیز تسهیل بازنمایی ذهنی مباحث، از جداول و نمودارهایی بهره گرفته است تا تصویر ساده‌تر و در عین حال نظام‌مندی از موضوعات ارائه گردد و مخاطب درک مناسب‌تری از موضوع یابد.